

વીર સંવત ૨૪૯૨, મહા સુદ ૧૧, મંગળવાર
તા. ૧-૨-૧૯૬૬, ગાથા ૩, ૪ પ્રવચન નંબર-૧૪

‘છ ઢાળા’ ચાલે છે. આ એની ત્રીજી ઢાળ છે, એની ત્રીજી ગાથા. ત્રીજી ઢાળની ત્રીજી ગાથા છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અથવા વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ.

જીવ અજીવ તત્ત્વ અરુ આસ્રવ, બંધ રુ સંવર જાનો;

નિર્જર મોક્ષ કહે જિન તિનકો, જયોં કા ત્યોં સરધાનો.

હૈ સોઈ સમક્તિ વ્યવહારી, અબ ઈન રૂપ બખાનો;

તિનકો સુન સામાન્ય વિશેષે, દિઠ પ્રતીત ઉર આનો. ૩.

શું કહે છે ? બીજી ગાથામાં કહી ગયા છે. ‘પરદ્રવ્યતૈ ભિન્ન આપર્મે રુચિ, સમ્યક્ત્વ ભલા હૈ;’ પહેલો આ આત્મા શરીર, કર્મથી અને પુણ્ય-પાપ આદિ રાગથી જુદું તત્ત્વ છે એમ અંતરમાં સમ્યગ્દર્શનમાં અંતર પ્રતીત કરવી એનું નામ નિશ્ચય-સાયું સમ્યગ્દર્શન છે. ત્યાંથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે. જેને આ ભાન નથી એને કોઈ જાતનો ધર્મ હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ?

પરદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્મરુચિ. આ શરીર, કર્મ, જડ આ બધું માટી-ધૂળ અજીવ, કર્મ પણ અજીવ એનાથી આત્મા જુદો (છે) અને અંદર પુણ્ય-પાપ, શુભ-અશુભ ભાવ થાય, દયા-દાનના કે કામ-ક્રોધના શુભાશુભ ભાવથી પણ આત્મા જુદો છે. એ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ આત્મા પરમાનંદની મૂર્તિ આત્મા છે એની અંતરમાં સ્વભાવ સન્મુખની સમ્યક્શ્રદ્ધાની પ્રતીતિ (થાય) એનું નામ સાયું સમક્તિ (છે), એનું નામ ચોથા ગુણસ્થાનની ઉત્પત્તિ (છે). સમજાય છે કાંઈ ? એવું સાયું સમ્યગ્દર્શન અંદરથી ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્પન્ન કરે એને જોડે વ્યવહાર સમક્તિ કેવું હોય એની આ વ્યાખ્યા ચાલે છે.

વ્યવહાર એટલે શુભભાવ. નિશ્ચય સમક્તિ એટલે શુદ્ધ પરિણતિરૂપ શ્રદ્ધા. આત્મા અખંડ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ (છે) એની શુદ્ધ ચૈતન્યની અંતર્મુખની રાગ વિના શુદ્ધ

સ્વભાવ(નો) અનુભવ થઈને પ્રતીતિ-શ્રદ્ધા (થવી), આત્મા આનંદમૂર્તિ જ્ઞાયક છું એવી અંતરમાં અનુભવમાં ભાનમાં પ્રતીતિ (થવી) એનું નામ સાચું સમ્યગ્દર્શન, એનું નામ સાચી શ્રદ્ધા, એનું નામ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન (છે). ત્યારથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે. એવા સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્મી ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો કે મુનિ ત્યાગી હો, આવા સમ્યગ્દર્શન પછી એની સાથે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો શુભરાગ, શુભઉપયોગ, એ જાતનો વ્યવહારુ જ્ઞાનનો ઉપયોગ (હોય) એને વ્યવહાર શ્રદ્ધા, પુણ્યબંધનું કારણ, એને વ્યવહાર સમકિત કહે છે. નિશ્ચય સમકિત એ સંવર અને નિર્જરાનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ ?

એ હવે અહીંયાં નવ તત્ત્વની વાત કરે છે. જેને આત્માની અંતર શુદ્ધ સ્વભાવનું ભાન થઈને સમ્યગ્દર્શન અંદર અનુભવમાં પ્રતીત થાય, આ આત્મા જ્ઞાનનો કંદ છે, પવિત્ર આનંદકંદ છે, જેવા પરમાત્મા થયા એવી દશા-બધી શક્તિઓ મારા આત્મામાં પડી છે, એવું આત્માનું અંતર્મુખમાં સ્વ શુદ્ધ સન્મુખની અંતર પ્રતીતિની સાથે જે વ્યવહાર નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધાનો રાગ હોય એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહે છે. પણ આવું નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય તો. કહો, ભાઈ ! એ કહે છે, જુઓ !

અન્વયાર્થ :- ‘જિનેન્દ્રદેવે...’ પહેલો શબ્દ છે. જિનેન્દ્રદેવ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર તીર્થંકર ત્રિલોકનાથ ભગવાનને એક સમયમાં, સેકંડના અસંખ્ય ભાગમાં-એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકનું જ્ઞાન હતું. એ ભગવાને નવ તત્ત્વ જોયા. છ દ્રવ્યના પેટામાં નવ તત્ત્વ જોયા. એ નવ તત્ત્વ જિનેન્દ્રદેવે કહેલા એવા - આત્માના નિશ્ચય સાચા સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકામાં વીતરાગે કહેલા એવા - નવ તત્ત્વની એને શ્રદ્ધા હોય તો તે શુભભાવને વ્યવહાર સમકિત કહેવામાં આવે છે. પુણ્યબંધનું કારણ (છે), નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સંવર, નિર્જરાનું કારણ (છે).

એમાં જિનેન્દ્રદેવે ‘જીવ,...’ કહ્યા. ભગવાને જીવ કહ્યો. એ જીવના ત્રણ પ્રકાર આગળ પાડશે. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. એવું બહિરાત્માનું સ્વરૂપ-જે પુણ્ય-પાપ ને શરીરને આત્મા માને, એવા બહિરાત્માને એની વ્યવહાર શ્રદ્ધામાં એ રીતે માનવું જોઈએ. સમજાણું કાંઈ ? એ વ્યવહાર શ્રદ્ધા, હોં ! નિશ્ચય શ્રદ્ધામાં આત્મા અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ (છે), એની અંતરમાં અનુભવમાં ભાનમાં પ્રતીતિ (થવી), સ્વભાવની શુદ્ધતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન (થવા) એ શ્રદ્ધાનના નામ સંવર અને નિર્જરા છે.

એની સાથે જીવના પ્રકાર-બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા (પડે છે). એ ભગવાને કહેલા એવા બહિરાત્મા કે જે કોઈ શરીર, દેહની ક્રિયા કે અંતરમાં પુણ્યનો શુભભાવ એ મારા છે એમ માને છે, એ મૂઢ (છે). આગળ તત્ત્વમૂઢા કહેશે. એ તત્ત્વનો અજાણ મૂઢ જીવ છે એને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શુભરાગમાં વ્યવહાર સમક્રિતમાં એને બહિરાત્મા તરીકે માને છે. સમજાણું કાંઈ ?

જે જીવ પરદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્માની રચિ (કરી), એવું સમ્યગ્દર્શનનું ભાન છે, પુણ્ય-પાપના શુભ-અશુભભાવ ઊઠે એ પણ બંધનું કારણ (છે), એ આત્મા નહિ. શરીર પર, જડની ક્રિયા પર છે. એવું શરીરથી ભિન્ન અને પરદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્માનું જેને દર્શન થયું છે એવા સમ્યગ્દષ્ટિ અંતરાત્મા (છે), એના ભેદ લેશે. જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ. એ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ અંતરાત્મા ચોથેથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી એ રાગ અને પુણ્યથી ભિન્ન આત્માની અનુભવદષ્ટિ છે, એવા અંતરાત્માને અંતરાત્મા તરીકે વ્યવહાર સમક્રિતી માને. સમજાણું કાંઈ ? એ માનવું એ શુભભાવ છે.

આત્માની અંતર અનુભવ, પ્રતીતિ (થયા) એ નિશ્ચયભાવ, શુદ્ધભાવ છે. એવા શુદ્ધભાવની ભૂમિકામાં આવા અંતરાત્માને અંતરાત્મા તરીકે બરાબર માનવો. એ આત્માથી પરવસ્તુ છે ને ? એને અંતરાત્મા, બરાબર અંતરાત્મા છે, રાગરહિત આત્માને જાણનાર-માનનાર છે, એવા અંતરાત્માને અંતરાત્મા તરીકે માનવો એ વ્યવહાર સમક્રિતનું લક્ષણ છે. સમજાણું કાંઈ ?

પરમાત્મા અરિહંતદેવ સર્વજ્ઞદેવ શરીરસહિત ત્રિકાળ જ્ઞાન (સહિત બિરાજે છે). શરીરસહિત ત્રિકાળ જ્ઞાન અને સિદ્ધ ભગવાન શરીરસહિત ત્રિકાળ જ્ઞાન. સિદ્ધ ભગવાન. એવા પરમાત્માને ત્રિકાળ જ્ઞાન હોય છે અને ત્રિકાળ જ્ઞાની ત્રણકાળ ત્રણલોકના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય બરાબર જાણે (છે). એવી રીતે પરમાત્માના જ્ઞાનને, પરમાત્માને જે બરાબર માને એને વ્યવહાર સમક્રિતનો શુભભાવ કહેવામાં આવે છે. આરે.. આરે...! સમજાણું કે નહિ આમાં ?

એવા અનંત કેવળજ્ઞાન આદિ પર્યાય અને મહા સમક્રિત આદિની અનંતી પર્યાય, આવી શાંતિની પર્યાય એવી આખી પર્યાયનો પિંડ એવો આ આત્મા (છે). એવો આત્મા તદ્દન ધ્રુવ શુદ્ધ અખંડ જ્ઞાયક, જેમાં એવા અનંતા પરમાત્મા પડ્યા (છે), જેમાં

એવી અનંતી ચારિત્રની પર્યાય પડી છે, એ આત્માની રાગથી ભિન્ન કરીને અનુભવ, પ્રતીત (થાય) એને નિશ્ચય સમકિત કહ્યું. અને આવા પરમાત્મા જે એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક જાણે, કેવળીપ્રભુ; એવા કેવળજ્ઞાન વડે ત્રણકાળની પર્યાય જેમ (થાય તેમ જાણે), એ રીતે જે કેવળીને માને, એને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય તો એવા કેવળીને માનનારને વ્યવહાર સમકિત કહેવામાં આવે છે. એ..ઇ...! ઘાંચીના બળદની જેમ ફરીને ફર્યા. (આ ભાઈ) કાલે આવ્યા ને ? એમ કહે, ફરી ફરીને પાછું જગ્યા તો એની એ નીકળી. આહા..હા..! જુઓને ! આ એક વ્યાખ્યા આણે કેટલી સરસ કરી છે ! સમજાણું કાંઈ ?

ભગવાનઆત્માને કેમ નિશ્ચય સમકિત કહ્યું ? કે, એમાં તો એવા અનંતા પરમાત્મા, અનંતા અનંતા અંતરાત્મા અને અનંતી યથાખ્યાત ચારિત્રની પર્યાયો અને અનંતી ક્ષાયિક સમકિતીની પર્યાયો એવી અનંતી અનંતી અંદર આત્મામાં પડી છે. એવો આખો એક આત્મા (છે). સમજાણું કાંઈ ? એવો એકરૂપ આત્મા, આખું તત્ત્વ ભગવાન નિર્વિકલ્પ આનંદસ્વરૂપ, એની અંતરમાં સ્વભાવ સન્મુખની પ્રતીતિમાં તો ઘણું આવી ગયું. એવો શુદ્ધ આત્મા, એની શ્રદ્ધા-સમ્યગ્દર્શન સ્વભાવ સન્મુખ થઈને (થાય) એ નિશ્ચય, એ સાચું (છે). એની સાથે આવા પરમાત્મા, અંતરાત્મા, બહિરાત્માને જેમ છે તેમ માનવા એનું નામ વ્યવહાર સમકિતનો શુભઉપયોગ, રાગ કહેવાય છે. આહા..હા...! સમજાણું કે નહિ ?

અજીવતત્ત્વ એ આગળ લેશે. ભગવાને આત્મા સિવાય પાંચ દ્રવ્ય અજીવ જોયા છે. આ આત્મા જીવ, એ સિવાય એક ધર્માસ્તિકાય છે, એક અધર્માસ્તિકાય છે, એક આકાશ છે, એક કાળ છે અને પુદ્ગલ પરમાણુ છે. એવા પાંચ અજીવને અજીવ તરીકે શ્રદ્ધે. ભાઈ ! આમાં તો ધ્યાન રાખે તો સમજાય એવું છે. નથી સમજાય એવું નથી. પણ વેપારમાંથી થોડી રુચિ ખસે તો આ સમજાય એવું છે. ઇ કાલે કહેતા હતા, બહુ ધ્યાન રાખવું (પડે છે), પકડાતું નથી. એને રુચિ છે, પ્રેમથી સાંભળે છે. ઇ તો એનો પરિચય કર્યો ત્યારે. સંસારની કેમ સરખી રુચિ લાગી ગઈ છે ?

જુઓ ! ‘અજીવ,...’ આ વ્યાખ્યા તો ઘણી (સહેલી છે). અજીવ એટલે પરમાણુઓ, અનંતા પુદ્ગલો છે, શરીર, કર્મ આદિ, એ બધા અનંતા પુદ્ગલો જે છે એના દ્રવ્ય,

ગુણ અને પર્યાય સ્વતંત્ર એ રીતે છે એ રીતે અજીવને માને. જેમ ભગવાને જોયું એવા અજીવને (એમ માને). સમજાણું કાંઈ ? ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ એ ચાર અરૂપી (દ્રવ્ય) છે. આ શરીર, વાણી બધું પુદ્ગલ (છે). એ અજીવને અજીવના દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ, એના ગુણ એટલે શક્તિ અને પર્યાય એટલે વર્તમાન હાલત, એ બધું અજીવ છે. એને લઈને એનામાં એનું છે. એવા અજીવને અજીવ તરીકે પરમાણુથી માંડી સ્કંધ સુધી, કર્મથી માંડીને શરીરના બંધન સુધી, ક્રિયા સુધી જે અજીવતત્ત્વ છે એને એ રીતે અજીવને માને ત્યારે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સહિત અજીવતત્ત્વની શ્રદ્ધાને વ્યવહાર સમકિત કહેવામાં આવે છે. ભાઈ ! આહા..હા...! હવે એ કોણ અજીવ અને શું અજીવની પર્યાય ? સર્વજ્ઞ શું અને સર્વજની પર્યાય શું ? એ બધું તો વ્યવહાર સમકિતના વિષયમાં આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- જાણ્યો નથી. એને વ્યવહાર પણ નથી. સ્વ આખું તત્ત્વ જ્ઞાનમૂર્તિ ને શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રભુ આત્મા (છે), એની અંતરમાં સન્મુખની પ્રતીતના ભાન વિના, પર સન્મુખના વિષયનો વ્યવહાર એને યથાર્થ હોઈ શકે જ નહિ. શું કીધું સમજાણું આમાં ? સ્વવિષય આત્મા પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, અનંત અનંત ગુણનો પિંડ આત્મા, એવો સ્વઆત્માનો અંતર વિષય, એને ધ્યેય બનાવીને અંદર અનુભવ થઈને પ્રતીત કરવી એનું નામ નિશ્ચય સ્વવિષયની પ્રતીત થઈ. ત્યારે એને હજી પરવિષયની પ્રતીત (થાય છે). પાંચ દ્રવ્યની (પ્રતીત) કરવી અથવા જીવના અંતરાત્મા, પરમાત્મા કે જે બીજા જીવો છે તેની તે પ્રકારે પ્રતીત કરવી ત્યારે બાહ્ય વિષયવાળી વ્યવહાર સમકિત-શ્રદ્ધા થાય છે. કહો, સમજાય છે કે નહિ આમાં ? અજીવતત્ત્વ. એ બધું વર્ણન આગળ કરશે, હોં ! એમાં આમ આવી જાય છે.

‘આસ્રવ,...’ તત્ત્વ. જુઓ, છે ને ? એ શુભાશુભ પરિણામ છે, શુભ-અશુભભાવ છે. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજાનો ભાવ તે શુભ છે. હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષયભોગ તે પાપ છે. એ બેય આસ્રવ એટલે મલિનભાવ છે. એ નવા કર્મના કારણ છે. એવા આસ્રવને આસ્રવ તરીકે માનવા. એ બધો ભેદ છે ને ? એને વ્યવહાર શ્રદ્ધાનો વિષય કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? આ નવે ચીજ ભેદથી છે કે નહિ ? એકરૂપ

અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ, અંતર સ્વવિષયની શ્રદ્ધા (થવી) એને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ (કહે છે). એને આવો વ્યવહાર હોય છે. સમજાણું કાંઈ ? (એ) આસ્રવ (થયો).

‘બંધ,...’ એ બંધન.. બંધન. કર્મનું બંધન છે ને ? બેય એકરૂપે છે. શુભ-અશુભ કાંઈ ભેદ નથી. બંધ છે. બંધને બંધ તરીકે બરાબર જાણવો જોઈએ. શુભ તે ઠીક, અશુભ (તે અઠીક) એ નહિ. બંધને બંધ તરીકે જાણવો. એ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સહિતનો નવ તત્ત્વના વિષયવાળો બંધનો ભાવ, તેને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો વિષય કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ ?

‘સંવર,...’ આત્મામાં એ પુણ્ય-પાપના રાગથી અટકીને શુદ્ધ આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન સહિત શુદ્ધતાની પર્યાયનું પ્રગટ થવું, એને સંવર કહે છે. એ સંવર તત્ત્વના ભેદને બરાબર માનવા, જાણવા એનું નામ હજી વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો વિષય કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? એની પણ ખબર ન મળે અને આની પણ ખબર ન મળે ને ચાલો કરો ધર્મ ! ભાઈ ! કોને કહેવું સંવર ? સામાયિક ને પોષા કર્યા. શેના સામાયિક, પોષા પણ ? હજી સમ્યગ્દર્શન કોને કહે એની ખબર ન મળે અને સામાયિક ને પોષો આવ્યો ક્યાંથી ? સમજાણું કાંઈ ?

અહીં તો કહે છે કે, સાચા સામાયિક અને પોષા કરનારા જીવોને એ રીતે માનવા એને વ્યવહાર સમકિતનો વિષય છે. આહા..હા...! અને ખોટા માનનારા હોય એને બહિરાત્મા તરીકે માનવા એ પણ વ્યવહાર સમકિતનો વિષય છે. ભાઈ ! વિષય શું હશે વળી પાછું ? એ વ્યવહાર સમકિતનું એ લક્ષ (છે). એનું લક્ષ બહાર (છે) અને નિશ્ચય સમકિતનું અંદર લક્ષ છે, અંદર. આ બહાર (લક્ષ છે). બેય(માં) ભેદ છે. અંતર્મુખની દૃષ્ટિ અને બહિર્મુખની દૃષ્ટિ આ વ્યવહાર હોય છે. સમજાણું કાંઈ ?

આ તો હજી વીતરાગમાર્ગની પહેલી ભૂમિકાની વાત ચાલે છે. જૈન પરમેશ્વર સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર, જેણે એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક પરમેશ્વરે જોયા. એમણે કહેલા નવ તત્ત્વ. સમજાય છે ? અને એમણે જાણેલો, જોયેલો આ આત્મા. આ આત્મા, હોં ! એવો એને અંતરમાં પ્રતીતમાં, શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં આવે ત્યારે એને સમ્યગ્દર્શન સાચું (કહેવાય). અને એની પર્યાયમાં શુભ વિકલ્પમાં નવ તત્ત્વ એટલે સંવરના સાધનારા જીવો સંવરરૂપે કેવા હોય એને સંવર એવું માનવું. સમજાય છે ?

અને પોતામાં પણ સંવરની પર્યાયના ભેદો, શુદ્ધતાના અંશો કેવા હોય એને એ રીતે માનવા એ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનો ભેદ છે. આહા..હા....!

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- પર્યાય છે ને ? ભેદ છે કે નહિ ? અભેદ તો અંતર એકરૂપ થઈ ગયું. કહો, સમજાણું કાંઈ ?

સંવર જાણવો. છે ને ? જુઓ ! એને બરાબર જાણવો, કહે છે. ત્યારે એને વ્યવહાર સમકિત કહેવાય, નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય તો. નિશ્ચય વિના એકલો વ્યવહાર હોય તો એને વ્યવહાર કહેતા નથી. એકડા વિનાના મીઠાં (છે).

‘નિર્જરા...’ આત્મામાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થવી, શુભ-અશુભ પરિણામ રહિત શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિના ભાનમાં નિર્જરા-શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થવી (તે નિર્જરા તત્ત્વ છે). એવા બીજા જીવોની વૃદ્ધિ અને પોતાની (વૃદ્ધિ થવી). એવા નિર્જરાના તત્ત્વને તે રીતે ભેદથી બરાબર જાણવું, માનવું એનું નામ સમ્યક્ત્વ-વ્યવહાર સમકિત કહેવાય, જે પુણ્યબંધનું કારણ (છે). પોતાના સ્વભાવની અંતર શ્રદ્ધા અભેદથી થઈ એ સંવર, નિર્જરાનું સ્વરૂપ (છે), પણ એને ભેદ પાડીને, સંવર-નિર્જરાને ભેદથી શ્રદ્ધવા, અભેદને છોડીને ભેદથી શ્રદ્ધવા એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો વિષય કહે છે. સમજાણું કાંઈ ?

‘મોક્ષ...’ મોક્ષ. ભગવાન અરિહંતને સદેહે મુક્તિ થઈ. દેહસહિત ચાર કર્મનો નાશ થઈ અને કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે. એ ભગવાન અત્યારે અરિહંત પદે બિરાજે છે. ‘સીમંધર’ ભગવાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં (છે). અને દેહરહિત ભગવાન મોક્ષ પધાર્યા એ સિદ્ધ. એ ચોવીશ તીર્થંકરો આદિ દેહરહિત થઈ ગયા, એ સિદ્ધમાં છે. અશરીરી છે. આને શરીર (છે). એવા ભગવાનને કેવળજ્ઞાન સહિત, કેવળજ્ઞાન સહિત અને ત્રણકાળ ત્રણલોકના જ્ઞાન (સહિત), સર્વથા મુક્ત છે, ચાર કર્મોથી (રહિત) છે એવા મોક્ષને મોક્ષ તરીકે શ્રદ્ધવું એને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સહિતનો, વ્યવહાર સમકિતનો વિષય વ્યવહાર સમકિત કહે છે. સમજાણું કાંઈ ? છે કે નહિ ચોપડી ? મહેમાનોને આપી છે કે નહિ ? રાખો તો ખરા. આ લાડવા કરતાં આ કાંઈક બીજી ચીજ છે. આ ભગવાન શું કહે છે ? ઘરમાં તો કોઈ દિ’ નવરાશ પણ ન હોય. સમજાણું કાંઈ ?

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. તીર્થંકર કેવળી, એના મુખમાં આ વાત આવી છે. એ વાત સંતોએ ઝીલીને, જાણીને અનુભવી છે. એ અહીં કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? આહા..હા...! ‘કહે તિનકો...’ જુઓ ! છેલ્લો શબ્દ આવ્યો ને ? એવા સાત (તત્ત્વને), એટલે આસ્રવમાં પુણ્ય-પાપ આવી ગયા. આસ્રવ છે ને, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા એ શુભ પરિણામરૂપી પુણ્યઆસ્રવ છે. હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષયભોગ વાસના, રળવું, કમાવું, ક્રોધ, માન, માયા એ પાપઆસ્રવ છે. આસ્રવમાં એ બે ભાગ આવી ગયા. એમાં પુણ્યને પુણ્ય તરીકે અને પાપને પાપ તરીકે જે ‘કહે જિન,’ વીતરાગે કહ્યા. જૈન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથે કહ્યા. ‘તિનકો જ્યોં કા ત્યોં સરધાનો.’ છે ને ? ‘તે બધાને (જ્યોં કા ત્યોં) જેમ કહ્યા છે તેમ...’ જેમ કહ્યા છે તેમ, વજન ત્યાં છે.

ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથે (કહી) એ વાત અન્યમતમાં હોઈ શકે નહિ. પરમેશ્વર કેવળજ્ઞાની તીર્થંકરદેવના જ્ઞાનમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક જણાણા એમાં એમણે જે નવ તત્ત્વ જોયા એ રીતે જે માને. ‘(જ્યોં કા ત્યોં)’ જ્યોં કા ત્યોં (એટલે) જેમ છે તેમ. જ્યોં કા એટલે જેમ છે, ત્યોં એટલે તેમ. ‘યથાર્થ શ્રદ્ધા કરો.’ સમજાણું કાંઈ ? ભાઈ ! આ બધા ‘મુંબઈ’ના અહીં ત્રણ મોટા છે. અમારે મોટા પંડિત અને તમે બે નાના પંડિત. અત્યારે છે ને ? કહો, સમજાણું આમાં ? આહા..હા...!

‘એવી રીતે શ્રદ્ધા કરવી તે વ્યવહારથી સમ્યગ્દર્શન છે.’ છે અંદર ? વ્યવહારથી એટલે પરાશ્રિત શ્રદ્ધાનું નામ વ્યવહાર સમકિત કહેવામાં આવે છે. એવા નવ તત્ત્વના ભેદરૂપ શ્રદ્ધા તે પરાશ્રિત શ્રદ્ધા છે. તેથી એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન, શુભ પરિણામ, શુભ વિકલ્પ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? કહો, ભાઈ ! હાથમાં (પુસ્તક) રાખ્યું છે કે નહિ ? એનો અર્થ પાછો સમજવો.

મુમુક્ષુ :- અગમનિગમની વાતો છે.

ઉત્તર :- લ્યો, અગમનિગમની, ઠીક ! આ અત્યાર સુધી મોટા ઢસરડા ખોટા ઢસડ્યા છે ને ? આ બીજી ચીજ છે, એમ કહે છે. આત્મા મજૂરી કરીને એમ ને એમ હેરાન થઈ ગયા.

કહે છે, ‘હૈ સોઈ સમકિત વ્યવહારી,...’ છે ને ? ‘હવે (ઇન રૂપ) એ સાત તત્ત્વોનું...’

સામાન્ય-વિશેષે સંક્ષેપથી (કહું છું). સમજાણું ? સામાન્ય-વિશેષ (એટલે) કોઈ ટુંકામાં અને કોઈ થોડા વિશેષથી. 'વિસ્તારથી સાંભળીને...' સાંભળીને. એમ કહે છે, સાંભળો. 'સાંભળીને મનમાં-ચિત્તમાં અટલ (પ્રતીત) શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.' અટલ શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. વ્યવહાર શ્રદ્ધા પણ એવી અટલ, હોં ! ચળે નહિ એવી. એટલે કે ફેરફારવાળી નહિ. એમ. ટળે તો પછી ચાલ્યું જાય.

મુમુક્ષુ :- આ સાંભળ્યા વિના?

ઉત્તર :- એને ક્યાં ભાન છે ? ભાન થવાને કાળે એને સાંભળવું હોય છે, એમ કહે છે. સાંભળીને થાય એનો અર્થ એને સમજે ત્યારે એને સાંભળવું હોય છે. એમ છે. ભાઈ !

વીતરાગ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ કેવળજ્ઞાની પરમેશ્વરે... આમ તો સવાર-સાંજ બોલે, કેવલિપણ્ણત્તો ધમ્મો શરણં. બોલે છે ને માંગલિકમાં ? ગડિયા બોલે ગડિયા. અર્થની કાંઈ ખબર ન મળે. અરિહંતા મંગલં, સિદ્ધા મંગલં, સાહૂ મંગલં, કેવલિ પણ્ણત્તો ધમ્મો મંગલં. કોને કહેવું કેવળી ? ને કોને કહેવો પણ્ણત્તો ? અને કોને કહેવો ધર્મ ? ત્રણેના અર્થ જ (જુદા). નવરાશ ન મળે ને પણ. પાપ આડે આખી જિંદગી મજૂરી કરી કરીને મરી ગયો એમ ને એમ. ધર્મની ઓળખાણમાં પણ ધર્મને નામે મજૂરી કરી. આ ભાઈ કહે છે ને ? એ ડોસા તો વૃદ્ધ થઈ ગયા. ૮૪ વર્ષ (થયા છે). શેઠિયા ઘાંચીના (ઢોરની) જેમ અત્યાર સુધી આમ ને આમ ગયા. આંખેથી પાટા ખોલ્યા તો એની એ ઘાણી ને એનો એ ઘાંચી.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- આજે સવારમાં એણે પહેલું ઇ જ કીધું કે, અમે તો એને એ જગ્યાએ (છીએ) અમે કાંઈ આધું ચાલ્યા નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ ? લ્યો, ન્યાં સંઘના શેઠ છે, 'વડાલ'ના. 'વડાલ' ને? કરી કરીને આટલું કર્યું. આ કર્યું ને આ કર્યું, સામાયિક કરી ને પોષા કર્યા ને પડિકમણા કર્યા. શેની સામાયિક ? શેના પોષા ? શેના પડિકમણા ? હજી સામાયિક, પોષા કોને કહેવા એનું તો ભાન ન મળે. આત્મા શું છે ? શેમાં ઠરવું જોઈએ ? શેમાં ઠરવું જોઈએ, શેમાં લીન થવું ? એ ચીજ શું છે ? એ ચીજના ભાન વિના ઠરવું એવી સામાયિક આવી ક્યાંથી ?

મુમુક્ષુ :- હોય ને?

ઉત્તર :- હો, પણ ગોળ હોવો જોઈએ ને ? ગોળ હોય તો ? ગોળને નામે છાણા ખાય તો શું થાય ? એમ ભગવાનઆત્મા જે નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધામાં આ આત્મા પૂર્ણાનંદ એમ પ્રતીતમાં આવ્યા વિના આમાં ઠરવું, આમાં ઠર્યે મને શાંતિ મળે અને આમાં ઠર્યે મને મુક્તિ મળે, એ ચીજની પ્રતીત, ઓળખાણ વિના શેમાં ઠરે છે ? એ તો અનાદિથી પુણ્ય ને વિકલ્પમાં ઠરે છે. એમ ને એમ વિકલ્પ ઉઠાવે એમાં (ઠરે છે). એ તો સંસાર છે, આસ્રવ છે, બંધ છે. સમજાણું કાંઈ ?

‘દૃઢ પ્રતીત ઉર આનો.’ એની શ્રદ્ધા વ્યવહારથી બરાબર કરજે. હવે એનો અર્થ કરે છે, જુઓ ! આપણે ઉપર આવી ગયું છે. ભાવાર્થ :- ‘૧. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યારે તેની સાથે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કેવું હોય તેનું અહીં વર્ણન છે.’ નિશ્ચય એટલે આત્મા શુદ્ધ પવિત્રની અંતર સમ્યક્ દષ્ટિ પ્રગટી હોય, એની સાથે વ્યવહારનો વિકલ્પ, શુભરાગ વ્યવહાર સમક્રિત કેવું હોય એનું આમાં વર્ણન છે.

‘જેને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન ન હોય...’ ભગવાનઆત્મા પવિત્ર પુણ્ય-પાપના રાગ રહિત અખંડાનંદ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપની અંતર ઓળખાણ, અનુભવ ને પ્રતીત નથી ‘તેને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન પણ હોઈ શકે નહિ.’ ‘પણ’ એટલે નિશ્ચય તો નથી પણ વ્યવહાર પણ નથી. નિશ્ચય દર્શન વિના, આત્માના અંતર ભાન વિના એ વ્યવહારનો પરવિષયનો વિકલ્પ ઉપચારે પણ એને લાગુ પડતો નથી. સમજાણું કાંઈ ?

‘નિશ્ચય શ્રદ્ધાસહિત...’ જુઓ ! આત્મા એક નિર્વિકલ્પ વીતરાગ પિંડ પ્રભુ આત્મા છે એવી અંતર દષ્ટિ થયે ‘સાત તત્ત્વની વિકલ્પ-રાગ સહિતની શ્રદ્ધા...’ આ નવ કહો કે સાત કહો. આસ્રવના બે ભેદ. એની વિકલ્પ નામ ભેદવાળી શ્રદ્ધા, ભેદની શ્રદ્ધાને ‘વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે.’ કહો, સમજાણું કાંઈ ? વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન નહિ. પણ પેલો શુભ વિકલ્પ અને એ જાતનું વ્યવહારુ જ્ઞાન છે માટે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહે છે. વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન નહિ. નિશ્ચય એટલે યથાર્થ સમ્યગ્દર્શન. વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન (એ) સમ્યગ્દર્શન નહિ. પણ એને એ પ્રકારની શ્રદ્ધામાં, વ્યવહાર શ્રદ્ધાના ક્ષયોપશમના ભાવમાં અને વિકલ્પમાં એવી શ્રદ્ધા હોય છે એથી એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો આરોપ આપવામાં આવે

છે. સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન શ્રદ્ધાગુણનો પર્યાય નથી ?

ઉત્તર :- શ્રદ્ધાગુણનો પર્યાય નથી. ના, એ તો રાગ છે. શું કીધું આ ? ‘વિકલ્પ-રાગસહિતની શ્રદ્ધા...’ એ શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય નથી. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન એ આત્માના શ્રદ્ધાગુણની નિર્મળ પર્યાય છે. વ્યવહાર સમક્ષિત તો રાગ છે, એ ક્યાં શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય છે ? શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય શું ? આ બધું કોઈ દિ’ સાંભળ્યું ન હોય અને ગામડાવાળાને તો (એમ થાય) શું કહે છે આ ? ગામડાવાળા શું અને શહેર(વાળા પણ શું) ? તત્ત્વના ભાન વિના એમ ને એમ મજૂરી હાંકે રાખે. એક તો સંસારની મજૂરી કરે આખો દિ’.

મુમુક્ષુ :- ત્યાં તો લાભ થાય છે.

ઉત્તર :- શેનો ? ધૂળનો ? શેનો લાભ થાય છે ? પૈસા તો એના ઘરે રહ્યા. પૈસા ક્યાં એની પાસે ગરી ગયા છે ? લાભ એની પાસે મમતાનો થાય. ભાઈ ! પાંચ-દસ લાખ, વીસ લાખ પૈસા તો એની પાસે જડમાં રહી ગયા. આનો લાભ શો ? મને આવ્યા એવી મમતા એની પાસે આવી. એને શું લાભ થયો ?

મુમુક્ષુ :- અમારી કોઈ વાત તો રાખો ?

ઉત્તર :- એકેય વાત સાચી નથી, સાચી શેની રાખે ? એકેય વાત સાચી હોય તો સાચી રાખે ને ! કેમ હશે ? કહો, સમજાણું ? પૈસા.. પૈસા.. શું પૈસા ? બે કરોડ ને ત્રણ કરોડ ને ધૂળ કરોડ. એની પાસે શું આવ્યું હશે ? એ..ઈ...! તમારા ભત્રીજા પાસે શું આવ્યું હશે ? આ તો કહે છે, આકુળતા આવી. લ્યો ! (આપણે ત્યાં એક મુમુક્ષુ આવે છે ને ?) બાવીસ-બાવીસ માળના હજીરા કરે છે ને ? હજીરા એટલે ? મકાન.. મકાન. બાવીસ-બાવીસ માળના. ધૂળમાંય નથી ન્યાં હવે. એના કરતા તો આપણા આના મામાનો દીકરો મોટો. ચાલીસ કરોડ. ‘ગોવા.. ગોવા’! ‘પાણાસણા’ના ને ? શું કહેવાય ? ‘પાણેસણા’. ‘પાંદડા’ નહિ. ‘પાંદડા’ તો અહીં એક ગામ છે. અમારે ‘ઉમરાળા’થી ‘ગારિયાધાર’ જતા ત્યારે રસ્તામાં ‘પાંદડા’ આવતું. એ આવે છે, ખબર છે. આ તો નાની ઉંમરમાં ગયેલા ને ! દસ વર્ષ, બાર વર્ષની

ઉંમરે ‘ઉંમરાળા’થી સાંજથી સવાર જતા. ‘પાણેસણા’ આના મામાના દીકરા, સગા મામાના દીકરા.

મુમુક્ષુ :- એટલું તો પુણ્ય છે ને !

ઉત્તર :- આકુળતાના ઢગલા છે. ધૂળમાંય ન્યાં પૈસા કામ કરતા નથી. રૂપિયા છે એ અજીવતત્ત્વ છે. એ મારા, એ માન્યું એ મિથ્યાત્વ તત્ત્વ છે અને એની આકુળતા એ આસ્રવતત્ત્વ છે. આહા..હા...! કહો, શું કહેવું છે ? પૈસા અજીવતત્ત્વ છે કે જીવ ? એ અજીવતત્ત્વ ભિન્ન છે. જીવ માને કે, મારા છે. એ એના નથી અને મારા માને તો ઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

મુમુક્ષુ :- અજીવ પણ જીવને ઉપયોગી છે ને ?

ઉત્તર :- ધૂળમાંય ઉપયોગી (નથી). શું કામ આવે છે ? જીવ એનું કામ કરી શકે છે ? એ આત્માને કામ આવે છે ? રાગ કરવામાં નિમિત્ત થાય છે. રાગ એટલે આકુળતા કરવામાં નિમિત્ત થયા. એ તો આકુળતા-દુઃખમાં નિમિત્ત થયા. આહા..હા...! ભગવાનના ગજ જુદી જાતના છે, ભાઈ ! તીર્થંકરો કેવળીઓના માપ-ગજ અજ્ઞાની કરતા જુદી જાતના (છે). એ દુનિયાની સાથે મેળ ખાય નહિ. એ પૈસા મારા એવી માન્યતા (મિથ્યાત્વ છે). એ પૈસા આત્માના છે ? જીવનું અજીવ કોઈ દિ’ થાય ? જીવનું કોઈ દિ’ અજીવ થાય ? એટલે કે અજીવ એનું થાય ? એમ. એ અજીવ મારા માન્યા એ તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, મૂઢ છે. પરવસ્તુ મારી માને. અહીંયાં કીધું ને ? પરદ્રવ્યથી ભિન્ન પોતાની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ એક રજકણને પણ પોતાનો માનતો નથી. ભલે રાજપાટમાં દેખાય. મારું મારી પાસે. અનંત ગુણની શુદ્ધતા ભરી એ મારી ચીજ છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ ઊઠે એ મારી ચીજ નહિ, તો આ વળી ધૂળ મારી ક્યાંથી આવી ? સમજાણું કાંઈ ? ‘પરદ્રવ્યતૈં ભિન્ન’, પહેલું આવી ગયું ને ? આ સાત તત્ત્વમાં પણ આવી ગયું. અજીવતત્ત્વ ન આવ્યું ? અજીવતત્ત્વ એના રજકણ, સ્કંધો (છે). એ વ્યવહાર શ્રદ્ધા થઈ. એનાથી રહિત એકલા આત્માની શ્રદ્ધા કરી ત્યારે આવી શ્રદ્ધાને વ્યવહાર કહે છે. આહા..હા...! બહુ સારું ગોઠવ્યું છે. ગાગરમાં સાગર ભરી દીધો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના, ના. આ પહેલાનું છે. એ તો કો'ક શબ્દફેર છે. આમાં છે, જુઓ ! આ જૂનું છે, જૂનું. જૂનું છે એમાં છે, ક્યાં ગયું જૂનું ? લ્યો, આ. આ રહ્યું, આ જૂનું જુઓ. એમાં જ ઇ છે. સમજાણું ? એ તો એને આપણે સુધાર્યું છે. જુઓ ! અહીં લખ્યું છે. 'જિનેન્દ્ર ભગવાને જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ સાત તત્ત્વ કેવા છે તેનું જેમ છે તેમ અટલ શ્રદ્ધાન કરવું તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. હવે પછી એ સાતે તત્ત્વોના સ્વરૂપનું સામાન્ય અને વિશેષરૂપે વર્ણન કરશે.' રૂપ છે ને અંદરમાં ? 'અબ ઇન રૂપ બખાનો.' એમ. એના ઉપર વજન છે. અહીં જુઓને. છે ત્રીજામાં ? 'અબ ઇન રૂપ બખાનો.' એ શબ્દ છે. એનું રૂપ એટલે સ્વરૂપ. એમ શબ્દ છે ને ત્રીજી લીટીમાં ? 'અબ ઇન રૂપ બખાનો.' એનું સાતનું સ્વરૂપ હવે કહેશું, એમ. સાત તત્ત્વ ભિન્ન ભિન્ન કેવા છે એને બરાબર શ્રદ્ધે. આત્મદર્શન સહિત હોય તો એને વ્યવહાર સમક્ષિત કહેવાય. એના સ્વરૂપને હવે કહીશું. એ શબ્દ પાઠમાં જ છે. સમજાણું ?

આમાં પણ સાત તત્ત્વનું ચિત્ર લીધું છે, હોં ! જુઓ ! આ ચિત્ર છે, જુઓ ! આમ અંદર બરાબર શ્રદ્ધે છે. આમ આંખ રાખીને જોતો હોય નહિ ! ચિત્રમાં સાત તત્ત્વ જેવા છે એવા બાહ્ય જ્ઞાનથી, બહિર્લક્ષી જ્ઞાનથી એને બરાબર જોવે છે કે, આવા છે.

આપણે અહીંથી આ વધારે નાખ્યું છે. '૨. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં 'તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્' કહ્યું છે,...' 'કુંદકુંદાચાર્યદેવ'ના શિષ્ય 'ઉમાસ્વામી'એ એક 'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર' બનાવ્યું છે. પરંપરા ભગવાનથી આવેલા તત્ત્વોને થોડા શબ્દોમાં સંકેલીને ટુંકું બનાવ્યું

છે. એમાં આ ‘તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્’ કહ્યું છે. ‘તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે.’ ‘અહીં જે સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા કહી છે...’ એ વ્યવહાર છે. કેમકે ભેદરૂપ છે અને તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન જે ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’માં કહ્યું છે એ નિશ્ચય છે. નહિતર મેળ તો બેય છે, આ પણ તત્ત્વાર્થ છે અને આ પણ તત્ત્વાર્થ છે. સમજાણું કાંઈ ?

આ સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા એ વ્યવહાર છે અને ‘ઉમાસ્વામી’એ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહ્યું એ આત્માના જ્ઞાન, ભાન સહિતની આસ્રવ, બંધ, સંવરનો એમાં અભાવ છે એવી શ્રદ્ધા સહિત, એમાં અભેદ એક આત્માની શ્રદ્ધાની એ બધું એક વચનમાં સમાઈ જાય છે. સમજાય છે ? એ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે. અને આ સાતને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહે છે. તેથી અહીં જરી ખુલાસો કર્યો છે.

‘જુઓ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃષ્ઠ-૪૭૭...’ એ હિન્દીની વાત છે. ‘પુરુષાર્થસિદ્ધ ઉપાય ગાથા. ૨૨.’ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન નિજરૂપ છે, ઇ. સમજાણું ? છે એમાં ? આમાં છે ઇ. ‘જીવાજીવાદીનાં તત્ત્વાર્થાનાં સદૈવ કર્તવ્યમ્।’ એ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધ ઉપાય’ની ૨૨ મી (ગાથા). ‘શ્રદ્ધાનં વિપરીતાભિનિવેશવિવિક્તમાત્મરૂપં તત્’ (અર્થાત્) વિપરીત અભિનિવેશથી રહિત. વિપરીત ઊંધા અભિપ્રાયથી રહિત. ‘જીવ, અજીવાદિ તત્ત્વાર્થોનું...’ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય’ની ૨૨મી ગાથા છે ઇ બોલાય છે. (એ શ્રદ્ધાન) સદાકાળ કરવા યોગ્ય છે. ‘તે શ્રદ્ધાન જ આત્માનું સ્વરૂપ છે.’ સમજાણું ? ‘આત્મરૂપં’. કારણ કે દર્શનમોહરૂપ ઉપાધિ દૂર થતાં પ્રગટ થાય છે માટે આત્માનો સ્વભાવ છે. ચતુર્થ આદિ ગુણસ્થાનમાં પ્રગટ થાય છે. ચોથે ગુણસ્થાનથી આત્માનો અનુભવ, દષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. પછી સિદ્ધ અવસ્થામાં પણ સદાકાળ તેને સદ્ભાવ રહે છે. તેથી કહ્યું કે, ‘સદૈવ કર્તવ્યમ્’. સિદ્ધમાં પણ (રહે છે). એ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય’ની ૨૨મી ગાથા અને ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં ૪૭૭ પાને હિન્દીમાં છે. શું કહ્યું આ ?

આ આત્માની સમ્યગ્દર્શન-નિશ્ચય શ્રદ્ધા તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન શાસ્ત્રમાં કીધું છે. એ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન નિશ્ચય છે. આત્માની અભેદની શ્રદ્ધા સહિત. અને આ જે સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા (કહી છે) એ વ્યવહાર શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ રાગ છે એને અહીંયાં તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહેવામાં આવે છે. ‘અહીં જે સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા કહી છે તે ભેદરૂપ છે...’ પહેલા (જે) તત્ત્વાર્થ (કહ્યું) એ અભેદ એકવચનરૂપ હતું. આ ‘ભેદરૂપ છે-રાગસહિત છે;

તેથી તે વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન છે.’ વ્યવહાર નામ શુભરાગરૂપ, જે શ્રદ્ધાની પર્યાય નથી છતાં તેને સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય કહેવી એનું નામ વ્યવહાર કહેવાય છે. પર્યાય શુંને આ બધી ભાષા કેવી ?

જૈનદર્શનના તો પહેલા એકડા છે. દ્રવ્ય કોને કહીએ ? કે, ત્રિકાળી વસ્તુને દ્રવ્ય કહીએ. એમાં શક્તિ અને ગુણ હોય એને ગુણ કહીએ. એની વર્તમાન હાલતને, દશાને પર્યાય કહીએ. એવા છ દ્રવ્ય ભગવાને જોયા (એ) દરેકમાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય હોય છે. એને એના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી એનું જેવું તત્ત્વ છે તે રીતે શ્રદ્ધવું એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનનો વિષય કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ?

‘નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનમાં કેવું નિમિત્ત હોય...’ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનમાં કે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગમાં, સમજ્યા ? નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન વખતે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કેવું હોય અથવા નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ – સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણની એકતામાં વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગનું સમ્યગ્દર્શન કેવું હોય ? સમજાય છે ? ‘ત્રીજી ગાથા કહી છે.’ તે માટે આ ત્રીજી ગાથા સમ્યગ્દર્શનની છે. ‘તેનો અર્થ એવો નથી કે નિશ્ચયસમકિત વિના કોઈને પણ વ્યવહારસમકિત હોઈ શકે.’ આ સાતની શ્રદ્ધા હોય માટે વ્યવહાર સમકિત છે અને નિશ્ચય છે નહિ, એમ હોઈ શકે નહિ. એકડો હોય તો મીંડાને દસમાં ગણાય. એકડા વિનાના મીંડાને મીંડું ગણાય નહિ. ગણતરીમાં ન (આવે). એમ આત્માનો અંતર અનુભવમાં સમ્યક્ નિશ્ચય હોય તો એકડો (થયો). તો વ્યવહાર સમકિતના તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાને નિમિત્તરૂપે વ્યવહાર કહેવામાં આવે. છે તો એ મીંડું, હોં ! સમ્યગ્દર્શન નથી.

જીવના ભેદ, બહિરાત્મા અને ઉત્તમ અંતરાત્માનું લક્ષણ
બહિરાત્મ, અંતર-આત્મ, પરમાત્મ જીવ ત્રિધા હૈં;
દેહ-જીવકો એક ગિને બહિરાત્મ તત્ત્વમુધા હૈં.
ઉત્તમ મધ્યમ જઘન ત્રિવિધકે અન્તર-આત્મ જ્ઞાની;
દ્વિવિધ સંગ બિન શુધ-ઉપયોગી, મુનિ ઉત્તમ નિજધ્યાની. ૪.

અન્વયાર્થ :- (બહિરાતમ) બહિરાત્મા, (અન્તરઆતમ) અન્તરાત્મા [અને] (પરમાતમ) પરમાત્મા [એ પ્રકારે] જીવ જીવ (ત્રિધા) ત્રણ પ્રકારના (હૈ) છે, [તેમાં] (દેહ-જીવકો) શરીર અને આત્માને (એક ગિને) એક માને છે તે (બહિરાતમ) બહિરાત્મા છે [અને તે બહિરાત્મા] (તત્ત્વમુધા) સાચાં તત્ત્વોનો અજાણ અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ (હૈ) છે. (જ્ઞાની) આત્માને પરવસ્તુઓથી જુદો જાણી યથાર્થ નિશ્ચય કરવાવાળો (અન્તર-આતમ) અન્તરાત્મા [કહેવાય છે, તે] (ઉત્તમ) ઉત્તમ (મધ્યમ) મધ્યમ અને (જઘન) જઘન્ય એમ (ત્રિવિધકે) ત્રણ પ્રકારના છે, [તેમાં] (દ્વિવિધ) અંતરંગ અને બહિરંગ એ બે પ્રકારના (સંગવિન) પરિગ્રહ રહિત (શુધ-ઉપયોગી) શુદ્ધ-ઉપયોગી (નિજધ્યાની) આત્મધ્યાની (મુનિ) દિગમ્બર મુનિ (ઉત્તમ) ઉત્તમ અન્તરાત્મા છે.

ભાવાર્થ :- જીવ (આત્મા) ત્રણ પ્રકારના છે - (૧) બહિરાત્મા, (૨) અન્તરાત્મા, (૩) પરમાત્મા. તેમાં શરીરને અને આત્માને એક માને તેને બહિરાત્મા કહે છે, તેને અવિવેકી અથવા મિથ્યાદષ્ટિ પણ કહે છે. જે શરીર અને આત્માને પોતાના ભેદવિજ્ઞાનથી જુદા જુદા માને છે તે અંતરાત્મા અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિ છે. અંતરાત્માના ત્રણ ભેદ છે: ઉત્તમ-મધ્યમ-જઘન્ય. તેમાં અંતરંગ અને બહિરંગ એ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહથી રહિત સાતમાથી બારમા ગુણસ્થાનમાં વર્તતા શુદ્ધ-ઉપયોગી અને આત્મધ્યાની દિગમ્બર મુનિ ઉત્તમ અંતરાત્મા છે.

હવે ‘જીવના ભેદ, બહિરાત્મા અને ઉત્તમ અંતરાત્માનું લક્ષણ.’ લ્યો ! આ એને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનમાં શ્રદ્ધવું જોઈએ, ઓળખાણ કરીને બરાબર માનવું જોઈએ.

બહિરાતમ, અંતર-આતમ, પરમાતમ જીવ ત્રિધા હૈં;

દેહ-જીવકો એક ગિને બહિરાતમ તત્ત્વમુધા હૈં.

ઉત્તમ મધ્યમ જઘન ત્રિવિધકે અન્તર-આતમ જ્ઞાની;

દ્વિવિધ સંગ બિન શુધ-ઉપયોગી, મુનિ ઉત્તમ નિજધ્યાની. ૪.

શું કહે છે ? ભગવાનઆત્મા, જેણે સમ્યગ્દર્શનમાં આખો આત્મા પૂર્ણાનંદને

ઝીલ્યો. હું પરમસ્વરૂપે પરમાત્મસ્વરૂપે, હું પરમ સ્વરૂપે પૂર્ણાનંદ છું. એમ જેણે સમ્યક્શ્રદ્ધા-દર્શનમાં ઝીલીને પ્રતીત કરી એને વ્યવહાર શ્રદ્ધામાં જીવના ભેદો જેવા છે (તેમ શ્રદ્ધા). અહીં પેલા બીજા ભેદો ન ગણ્યા, ભાઈ ! ફક્ત અહીં બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા ગણ્યા, જુઓ ! મુદ્દાની રકમ ગણી. નહિતર તો જીવના બીજા ભેદો ઘણા છે. સ્થાવર ન ત્રસ ને ફલાણું.. ફલાણું. પણ આ તો કહે છે, ઇ પ્રયોજનભૂત નથી. અહીં પ્રયોજનભૂતની વાત લેવી છે, ભાઈ ! સાત તત્ત્વોમાં પ્રયોજનભૂતની વાત અહીંયાં લેવી છે. વ્યવહાર પણ એનો પ્રયોજનભૂત વ્યવહાર. સમજાણું કાંઈ ? હૈં ?

મુમુક્ષુ :- ... કામ નથી ?

ઉત્તર :- એનું અહીં કામ નથી.

કહે છે, પોતાના આત્માની શુદ્ધ સ્વભાવ સન્મુખની અંતર પ્રતીતિ, નિશ્ચય શ્રદ્ધા થઈ ત્યારે એને જીવના ભેદોની આવી શ્રદ્ધાનો શુભરાગ હોય છે. તે જાતનો જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ હોય છે, એવો એક પર સન્મુખનો વિકલ્પ હોય છે.

‘બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા (એ પ્રકારે) જીવ ત્રણ પ્રકારના છે,...’ એમ એ માને. હવે ત્રણ કેવો હોય એ માને ? ‘(દેહ-જીવકો) શરીર અને આત્માને (એક ગિને)...’ શરીરની ક્રિયા થાય એ આત્મા કરે છે અથવા શરીર છે તો આત્મા છે, શરીર છે તો આત્મા છે એમ શરીરને જ આત્મા માને. આ વાણી છે તો આત્મા છે, એમ વાણીને આત્મા માને. બધા જડને (આત્મા માને). કર્મ છે તો આત્મા છે, એ જડને આત્મા માને. બહિર-જીવ સ્વભાવ સિવાય બહિર્ભાવ પુણ્ય-પાપ, શરીર, કર્મ બધો બહિર્ભાવ છે. સમજાણું કાંઈ ? એ એનો અંતરભાવ નથી. જીવનો અંતરભાવ તો જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ સ્વભાવ છે. બહિર્ભાવ પુણ્ય-પાપ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના શુભ પરિણામ કે હિંસા, જૂઠના અશુભ (પરિણામ) કે કર્મ, શરીર અજીવ એ બધો બહિર્ભાવ છે. એ બહિર્ભાવને પોતાના માને, એ મારા જીવના છે એમ માને એને બહિરાત્મ જીવ મિથ્યાદષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. એટલે શું કહ્યું ? સમ્યગ્દષ્ટિને બીજા જીવો શરીર ને કર્મ મારા, પુણ્ય-પાપ મારા એમ માનનારા હોય એને વ્યવહાર સમક્રિતના વિષયમાં એ બહિરાત્મા છે એમ એણે માનવું જોઈએ. સમજાણું કાંઈ ? હૈં ?

મુમુક્ષુ :- બહુ ચોખવટ થઈ ગઈ.

ઉત્તર :- બહુ ચોખવટ થઈ ગઈ, કહે છે. એની માટે તો આ બધું માંડ્યું છે. (બધા લેવાનું) કહેતા હતા એટલે પછી એક ફેરી લેવું હતું. લઈએ, ચાલો ! નવું નવું કાંઈક લેવું ને ! કહો, સમજાય છે કે નહિ ? આ વાંચ્યું હતું ? પહેલા આખું વાંચ્યું હતું ? આ વાંચ્યું હતું કે નહિ ? ઘરે નથી ? છે તો ખરું, કહે છે. આહા..હા..!

મુમુક્ષુ :- હળવે હળવે....

ઉત્તર :- આ હળવે હળવે તો ચાલે છે. જુઓને!

બહિરાત્મા-બહિર્ આત્મા. એમ શબ્દ પડ્યો છે. જીવના ત્રણ પ્રકારમાં પ્રયોજનભૂત તત્ત્વના પ્રકારમાં એક બહિરાત્મા (છે). આત્મા તો ખરો, પણ એ આત્મા પુણ્ય ને પાપના પરિણામને, વિકારને પોતાના માને (છે), એનાથી પોતાને લાભ માને., દેહની ક્રિયાને, બહારના પૈસા-ધનથી પોતાને લાભ માને એવા જીવને બહિરાત્મા મિથ્યાદષ્ટિ તત્ત્વમૂઢા એટલે તત્ત્વનો મૂઢ જીવ છે એને બહિરાત્મા જાણવો જોઈએ. સમ્યગ્દષ્ટિએ વ્યવહાર સમક્ષિતમાં, વ્યવહારુ જ્ઞાનમાં એને બહિરાત્મા તરીકે માનવો જોઈએ. કહો, આ કોઈ કહે છે, આપણે પરનું શું કામ ? ભાઈ ! અહીં પરની વાત નથી. એ..ઈ..! બીજાઓ આત્માના ત્રણ પ્રકારમાં શેમાં છે એવી માન્યતા વ્યવહાર સમક્ષિતના વિષયમાં આવે છે. ભાઈ ! જુઓને! કેવું ગોઠવ્યું છે !

શરીર અને આત્મા એક માનનારા એટલે કે શરીર, એની ક્રિયા, આ શરીરની ક્રિયા, આ વાણીની ક્રિયા એ આત્માની છે, આત્મા છે તો શરીર ચાલે છે, આત્મા છે તો વાણી બોલાય છે એમ માનનારા એ જડને જ આત્મા માને છે, દેહને જ આત્મા માને છે. જે બહિર્ભુજ વિકાર છે એને જ આત્મસ્વભાવ માને છે. આત્મ-ભાવ. દેહને આત્મા માને અને પુણ્ય-પાપને આત્મભાવ માને. એટલે આત્માને - આત્મભાવને પરથી પોતાને માને છે. સમજાણું કાંઈ ? એવા જીવોને ભગવાને મિથ્યાદષ્ટિ કહ્યા છે. એ જૈનમાં હોય કે અન્યમાં હો. વાડાની સાથે અહીંયાં સંબંધ નથી. ભાઈ ! આ ક્યાં વાડાની વાત છે ? આ તો ભગવાન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ(નું) કહેલું છે). માટે ન કહ્યું ? ‘કહે જિન તિનકો,’ ભગવાને આવા કહ્યા છે. એવા જીવ

ભગવાને બહિરાત્મામાં કહ્યા છે.

જે જીવ શરીરની ક્રિયા મારાથી થાય, શરીરનો આત્મા, શરીર છે તો હું છું, શરીર સાધન હોય તો ધર્મ થાય, શરીર નિરોગ હોય તો લાભ થાય, શરીર રોગવાળું હોય તો આત્માને નુકસાન થાય એમ માનનારા બધા શરીરને જ આત્મા માનનારા છે. ભાઈ ! શરીર સારું હોય તો પરની દયા પળાય, દયો ! ધૂળેય નહિ, સાંભળને હવે. શરીર તો માટી જડ છે, આ તો ધૂળ છે, અજીવ છે. આ અજીવતત્ત્વ છે. અજીવના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણે અજીવ છે. દ્રવ્ય એટલે રજકણ, ગુણ એટલે એના રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અવસ્થા (એટલે) આ અવસ્થા દેખાય છે. ત્રણે અજીવ છે. એ અજીવની કોઈપણ શક્તિ ને પર્યાય મારી છે અથવા મારાથી થાય છે અથવા મારા અસ્તિત્વને આ છે અથવા એના અસ્તિત્વને લઈને હું છું, (એમ માનનારા બહિરાત્મા છે). ‘તન ઉપજત’ એકમાં આવ્યું છે ને ? ભાઈ ! દેહ ઉપજ્યો એટલે હું ઉપજ્યો, દેહ મરી ગયો તો હું મરી ગયો. એવા દેહના, અજીવના તત્ત્વને જીવ માનનારા બહિરાત્મા જીવ છે, મિથ્યાદષ્ટિ છે. એમ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે વ્યવહાર સમકિતમાં આવા બહિરાત્માને બહિરાત્મા તરીકે શ્રદ્ધવો જોઈએ. આહા..હા..!

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- તમે કે દિ’ વાંચ્યું છે ? હમણાં જ હજી થોડા નવરા થયા. થોડા કીધું. હજી તો આને મદદ કરવી, ઓલાને કરવી (કહે છે). ભાઈઓને મદદ કરવી, પેલા કરવી, ડોંશિયાર માણસ હોય તો કામમાં જ્યાં-ત્યાં દોરી જવા. ‘પોરબંદર’માં પહોંચી જાય કે નહિ ? કાકા ચાલો, પાંજરાપોળમાં ! એ પાંજરાપોળના અધિપતિ કહેવાય. આ તો ગયા કાળની અપેક્ષાએ વાત છે. આહા..હા..!

એ બહિરાત્મા કેવા છે ? કે, ‘(તત્ત્વમૂઘા) સાચાં તત્ત્વોનો અજાણ અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ છે.’ મૂઢા નામ મૂરખ છે. એ તત્ત્વનો મૂરખ છે. જીવને જીવ નથી માનતો, પુણ્ય-પાપના પુણ્ય-પાપને આસ્રવ નથી માનતો, શરીરને અજીવ નથી માનતો. એ બધા તત્ત્વમાં મૂરખ છે. એવા તત્ત્વમાં મૂરખ જીવને બહિરાત્મા તરીકે સમકિતી વ્યવહાર સમકિતમાં એને માને છે. કહો, સમજાણું કાંઈ ?

હવે આત્મજ્ઞાની છે ને ? છેલ્લો શબ્દ છે ને ? ‘ઉત્તમ મધ્યમ જઘન ત્રિવિધકે

અન્તર-આત્મ જ્ઞાની;’ ન્યાંથી ઉપાડ્યું છે. આત્મજ્ઞાની જીવ એટલે ‘આત્માને પરવસ્તુઓથી જુદો જાણી યથાર્થ નિશ્ચય કરવાવાળો...’ એટલે પહેલું આવ્યું હતું, ઇ. પરદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્મરુચિ ભલી છે. આવ્યું હતું ને ? આત્માનું જ્ઞાન છે કે, શરીર, વાણી હું નહિ, પુણ્ય-પાપનો રાગ થાય એ પણ હું નહિ, એ તો વિકાર છે. આત્માનું જ્ઞાન-આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ (છે) એનું ભાન (છે) એવા આત્મજ્ઞાની. પરથી જુદો જાણીને ‘નિશ્ચય કરવાવાળો અંતરાત્મા...’ એ અંતરાત્મા કહેવાય, જુઓ ! અંતર સ્વરૂપ જેવું અંદર છે એને માનનારો તે અંતરાત્મા. પુણ્ય-પાપ, વિકાર, શરીર આદિ બહિર છે એને આત્મા માનનારો બહિરાત્મા (છે). સમ્યગ્દષ્ટિએ એવાને બહિરાત્મા તરીકે જાણવો. અને પુણ્ય-પાપ, દેહરહિત આત્મા છે (એમ માનનારો) આત્મજ્ઞાની (છે). એ આત્મજ્ઞાની જીવે વ્યવહાર શ્રદ્ધામાં એને આત્મજ્ઞાની તરીકે, અંતરાત્મા તરીકે માનવો. સમજાણું કાંઈ ? પરને માટે અહીં વાત નથી. એની પોતાની આત્માની ઓળખાણમાં આવી ચીજ વ્યવહારમાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? કોઈ કહે કે, અમારે પરનું શું કામ ? પરની વાત ક્યાં છે અહીંયાં ? પોતાના નિશ્ચય શ્રદ્ધામાં વ્યવહાર શ્રદ્ધાના ભાવમાં જે આત્માની દશા છે એની વિપરીત ન મનાઈ જાય, છે તેવી માનવી એને માટે વ્યવહાર સમકિત કહેવામાં આવ્યું છે. પોતા માટે છે, પરને માટે અહીં ક્યાં વાત છે ? સમજાણું કાંઈ ?

એ અંતરાત્મા આત્મજ્ઞાનીના ત્રણ પ્રકાર છે. ‘ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારના છે.’ એ ત્રણ પ્રકારમાં ‘અંતરંગ અને બહિરંગ એ બે પ્રકારના પરિગ્રહ રહિત (શુદ્ધ ઉપયોગી) શુદ્ધ-ઉપયોગી (નિજધ્યાની) આત્મધ્યાની (મુનિ) દ્વિગંબર મુનિ ઉત્તમ અંતરાત્મા છે.’ એમ સમ્યગ્દષ્ટિએ વ્યવહાર સમકિતમાં આવા મુનિને ઉત્તમ આત્મા-અંતરાત્મા માનવો. કેવો ? એને બાહ્ય અને અંતરંગ પરિગ્રહનો ત્યાગ હોય. બહારમાં એક વસ્ત્રનો તાણો ન હોય. અંતર ત્રણ કષાયનો અભાવ હોય, એવા સંગ વિનાનો. અંતર રાગનો સંગ નહિ, બહારમાં પરિગ્રહનો, વસ્ત્ર-પાત્રનો સંગ નહિ. પરિગ્રહ એક શુદ્ધઉપયોગી, શુદ્ધ પરિણામી, શુદ્ધ ઉપયોગવાળો. એ શુદ્ધઉપયોગને શુદ્ધ પરિણામ પણ કહ્યા છે, ભાઈ ! એ બપોરે કહીશું. આમાં ગાથા આવે છે ને ? એમાં શુદ્ધઉપયોગ ને શુદ્ધ પરિણામ છેલ્લે લઈ લીધું છે. શુદ્ધ પરિણામ, એ તો શુદ્ધ

પરિણામ જ છે. સમજાણું કાંઈ ?

શુદ્ધઉપયોગી નામ જેના શુદ્ધ પરિણામ છે. પુણ્ય-પાપ વિનાના શુદ્ધ પરિણામ ને શુદ્ધ ઉપયોગ છે. બાહ્ય ત્યાગ છે, અભ્યંતર રાગનો ત્યાગ છે. અંદર આત્માના વેપારમાં પેલો ત્યાગ કહ્યો. હવે અહીં અસ્તિથી શું છે ? કે, આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવની રમણતાવાળો જીવ છે તે નિજધ્યાની-આત્માના ધ્યાનમાં આત્માને ધ્યેયમાં લઈને ધ્યાન કરે છે. વિકલ્પ આદિનું નહિ, પરનું નહિ. એવા આત્મધ્યાની મુનિ - દ્વિગંબર મુનિ હોય છે. બાહ્યમાં દ્વિગંબર હોય, અભ્યંતરમાં ત્રણ કષાયનો અભાવ હોય. એવા આત્માને ઉત્તમ અંતરાત્મા સમ્યગ્દર્શિ જીવે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકામાં વ્યવહાર સમક્રિતના વિષયમાં આવેને ઉત્તમ અંતરાત્મા ઓળખીને માનવો જોઈએ. સમજાણું કાંઈ ? એ વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનના વિષયમાં એક અંતરાત્મા કહ્યો. વિશેષની વ્યાખ્યા કરશે..

(શ્રોતા :— પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)

